Naše řeč ROČNÍK XX. ČÍSLO 8.

Josef Bečka:

Adjektiva polodějová. (Ostatek.)

A nyní si všimněme přípon samých! Vedle přípon *-avý*, *-ivý*, které můžeme nazvati základními, objevují se i přípony kombinované: *-livý, -lavý, -nlivý, -čivý*. Jaký je rozdíl mezi těmito příponami a příponami základními? Na první pohled se nám zdá, že žádný. Skutečně v mnoha případech se tu projevuje ona hýřivost jazyka, kterou dobře známe i odjinud, a jakási tvořivá nevyzpytatelnost, jíž se jazyk brání proti uniformitě svých slov a jejich tvaru. Ale všimneme-li si polodějových adjektiv blíž, nemůže nám ujíti, že vedle oné nevyzpytatelné hýřivosti tu působí i příčiny hlubší. Nemusíme se tedy spokojovat pouhým konstatováním tvořivé bohatosti, můžeme se pokusit také ji vyložit.

Nechme stranou adjektiva od sloves 1. a 2. třídy, neboť ta se tvoří jen ojediněle a nejsou kategorií o sobě. Zdá se, jako by jazyk zkoušel rozličné prostředky, ale po každém takovém marném pokuse jako by se jich zase vzdával. Prohlédněme si však adjektiva od sloves 4. a 5. třídy, která již takové kategorie vytvořila, a adjektiva od sloves 3. třídy (s 5. tř. 1b), kde je při tvoření také jistá pravidelnost, a srovnejme s nimi ta adjektiva, která se této pravidelnosti tvoření vyhnula! V mnoha případech se nám podaří najíti v odchylném tvoření jistou účelnost. Tak od slovesa *snášeti* by bylo pravidelnější tvoření adjektiva *snášivý;* ale toto adjektivum by příliš zapadlo do kategorie adjektiv na *-ivý* (mizivý, míjivý, otáčivý); základ *snášeti* však zde není v svém normálním významu konkretním (na př. snášeti dříví), nýbrž v sekundárním významu abstraktním (snášeti, t. j. trpěti cizí názory, cizí mínění). Méně obvyklý způsob tvoření (*snášenlivý*) má za úkol na to upozornit a vyjmout tak adjektivum ze vnitřku kategorie a postavit je na její okraj. Podobně méně běžným způsobem tvoření bylo odlišeno adj.

popudlivý, aby byl naznačen jeho pasivní význam (popudlivý je ten, *koho* snadno každý popudí); normálnější tvoření *popouzivý* má význam příliš aktivní a je reservováno pro ten případ, že by jazyk chtěl označovat adjektivem člověka, který sám rád jiné lidi popouzí k zlosti. *Kuřlavý* je adjektivum tvořené velmi neobvykle; ale obvyklé tvoření *kouřivý* by nevystihlo tak ostře pasivní význam tohoto slova. Neobvyklá přípona *-lavý* u adj. *chytlavý* má naznačit, že sloveso *chytati* nemá za základ svůj obvyklý význam »bráti«, nýbrž význam druhotný »vzplanouti«. *Hrabavý* označuje schopnost »hrabati« v normálním významu; odchylné tvoření *hrabivý* napovídá, že základ je tu vzat v přeneseném významu (hrabati peníze = »hromaditi peníze, lakotiti«). Podobně neobvyklým tvořením bylo odlišeno adj. *zádumčivý* od normálně tvořeného adjektiva *dumavý*. Stejně by bylo lze vyložiti tvary *štiplavý* (proti očekávanému *štípavý*), *bodlavý* (proti normálnímu *bodavý*). Mnohdy se zdá, jako by se u takto kombinovaných přípon — zvláště u přípony *-lavý* — vyvíjel zvláštní podružný význam, který nemění sice onen pololdějový význam adjektiva, ale zabarvuje obsahovou náplň slovesného základu. Všimneme-li si blíže adjektiv *bodlavý, štiplavý, pisklavý, kviklavý*, nemůže nám ujíti, že přípona *-lavý* zdrobňuje a poněkud modifikuje onen základní význam, který mají slovesa *bodati, štípati, pískati, kvikati*. Je rozdíl mezi *bodavý* a *bodlavý*, mezi *pískavý* a *pisklavý* a p. Podobný účinek mívá přípona *-čivý*, vzniklá mechanickým abstrahováním z adjektiv jako *zahálčivý* (od subst. *zahálka*); není sice tento účinek patrný tak zřetelně a přípona sama není příliš častá, ale přes to lze na to poukázat; jde hlavně o adjektiva *plačtivý* (ze stč. *plaččivý*) a *palčivý*.

Při této příležitosti si dovoluji upozornit na několik případů ze staré češtiny, kde měly tyto kombinované přípony pravděpodobně stejný účel, zdrobnit a modifikovat obsah slovesného základu (mimochodem jen upozorňuji, že zdrobňování sloves může býti dvojí; jedno je mazlivé, na př. *papkat*, a to užívá zdrobňovacích přípon nominálních, druhé je skutečné a dotýká se především slovesného vidu: zkracuje trvání děje a náhradou za to jej zmnohonásobuje, na př. *poskakovat, zavzpouzeti se*). Toho druhu je asi tvoření adjektiva *horlivý* od *hořeti*, které v staré češtině znamenalo *pálící, vroucí, vřelý;* Gebauer má tyto doklady: *horlivý* oheň, »ardentissimus ignis«, Brig. 69; (herpes cingulus), toho podstata jestiť velmi *horliva*, neb svým přielišným horkem slepce břicho, Rhaz. 143; *horlivý* milovník Mam. A. 37b.

Tento přenesený význam (horlivý milovník, horlivá láska) dal asi podnět ke zpětnému tvoření nového slovesa *horliti*. Lze se tedy s velkou pravděpodobností domnívati, že adjektivní tvar *horlivý* vznikl z *hořeti* a sám dal podnět k utvoření slovesa *horliti*. Podobný postup můžeme předpokládati ještě u několika jiných slov. Tak adj. *mazlivý* pravděpodobně vzniklo ze slovesa *mazati* (srov. tvar a význam slova *mazánek!*) s příponou *-livý* v onom diferenčním významu a samo pak dalo podnět ke vzniku nového slovesa *mazliti*. Podobně *chraptivý* a *chraplavý* vzniklo ze slovesa *chrápati*, které v staré češtině mělo asi také význam dnešního »chraptěti« (viz význam slova *chrápavý* v dokladě: (jeptišky) mají hlasy chrápavé jako rozbitý zvon, Gloss A. Geb.); a teprve podle *chraptivý* a *chraplavý* byla utvořena novější slovesa *chraptěti* a *chraplati*. Podobný postup byl možná i u adjektiva *žárlivý*, které asi vzniklo od substantiva *žár* (srov. *svár* — *svárlivý*), a podle něho bylo pak utvořeno sloveso *žárliti*, a jak budeme míti ještě příležitost si říci, také u adjektiva *churavý*, od něhož je odvozeno sloveso *churavěti*.

Přídavná jména s příponou *-vý* (ať už *-avý* či *-ivý*, *-livý*, *-lavý*, *-čivý*) jsem nazval adjektivy p o l o d ě j o v ý m i. Jsou totiž z velké části tvořena od slovesných základů a podržují si do značné míry schopnost vystihovat dějový význam svého základu. Označují blíže bytosti nebo věci, které jsou s c h o p n y vyvíjet nějakou činnost nebo tuto činnost vyvíjejí r á d y a č a s t o, zpravidla i s jistou pravidelností a zákonitostí. Protože jsou skupinou poměrně velmi jasně vyhraněnou, mají své specifické dějové zabarvení i tehdy, když jsou odvozena od podstatných jmen, zvláště jestliže je i v těchto substantivních základech skryt dějový prvek, na př. *vznětlivý, starostlivý, svárlivý, závistivý, žádostivý*. Zpravidla není ani valného rozdílu v dějovém podbarvení těchto adjektiv, ať jsou odvozena od základu slovesného nebo substantivního. Mnohdy se totiž silněji cítí spřízněnost významová než spřízněnost kmenoslovná. Tak adj. *zahálčivý*, ačkoliv je odvozeno od substantiva *zahálka*, cítí se bližší slovesu *zaháleti* než substantivu *zahálka;* adj. *křiklavý* je psychologicky bližší slovesu *křičeti* než svému skutečnému základu *křik;* stejně tak *závistivý* je bližší slovesu *záviděti* než substantivu *závist*. Takových adjektiv lze uvésti mnoho. Často ani filolog nemůže bezpečně určiti pravý základ některých adjektiv; je *hanlivý* odvozeno od substantiva *hana* či od slovesa *haněti* nebo *haniti*? Je adjektivum *laskavý* utvořeno od subst. *láska* či od slovesa *laskati*? Nebo *proměnlivý* od *proměna* či od *proměniti*? atd. Co způsobuje onen polo-

dějový význam těchto adjektiv, tvořených příponou *-vý* (se všemi jejími obměnami)? U slov, která tvoří celou skupinu i svým významem i svým zakončením, jsme vždy ochotni viděti příčinu podobného významu ve stejné příponě. Ale přípona netvoří význam sama, nýbrž vždy jen v kombinaci se základem.

Řekneme-li, že onen polodějový význam mají adjektiva od předpony *-vý*, podléháme tomuto klamu, způsobenému tím, že adjektiv tohoto významu s příponou *-vý* je mnoho. Polodějový význam však není dán příponou, nýbrž základem. Kdykoliv základ nemá v sobě dějového prvku, nemá ani adjektivum onoho polodějového zabarvení. Adjektiva *plesnivý, špinavý, děravý, pravdivý, tmavý, kadeřavý* a podobná nemají v sobě vůbec dějového prvku, ačkoliv jsou tvořena příponou *-vý*. Nic tu nepomůže sebe silnější analogie s množstvím adjektiv polodějových, protože nemůže vzniknout dějové adjektivum ze základu čistě statického. Zde má přípona *-vý* úkol a význam jiný. Když je však v základu třeba jen slabé pojetí děje, vytváří z něho již adjektivum polodějové, neboť zde již analogie s ostatními adjektivy polodějovými může působit. V substantivu *vznět* mnoho dějového prvku sice není, ale to, co v něm je, plně stačí, aby odvozené adjektivum *vznětlivý* bylo již polodějové.

Leckdy se stává, že se odvozené slovo odcizuje svému slovu mateřskému. Čím více se odcizuje, tím těsněji splývá přípona se svým základem a tím méně působí analogie ostatních, stejně tvořených slov. Slovo se isoluje a opouští kategorii. Stává se to nejčastěji, když se jeho význam otře nebo posune. Na př. slova *kousavý, bolavý* atd. jsou stále v těsném styku s mateřskými slovesy *kousati, boleti;* jsou v tak těsném styku, že se zdá, jako by doplňovala jejich časování, jako by byla nějakými zvláštními participii volně přiřaděnými k časovací soustavě. U slova *zvědavý* však už není tento styk tak těsný; slovo to se vyskytuje často, a proto si už ani neuvědomujeme jeho spřízněnost se slovesem *zvídati*. Ale jakmile si toho přestaneme být vědomi, ztrácí se dvojčlenitost slova, přípona *-ivý, -avý* splývá těsněji se základem, slovo přestaneme cítit jako složené, oddělujeme je od kategorie polodějových adjektiv, a jako slovo isolované mnohem snadněji může posunout svůj význam. U slova *zvědavý* je tento proces na půl cestě, ale u celé zvláštní skupinky adjektiv podlehl úplně. Je to skupina adjektiv značících barvu, na př. *modravý, zelenavý, červenavý, bělavý, šedavý, žlutavý.* Tato adjektiva se svým původem neliší od ostatních adjektiv polodějových. Jsou také odvozena od slo-

ves *modrati, zelenati, červenati* atd., jež mají (dnes už ne tak jasně a všeobecně) význam inchoativní »stávati se modrým, zeleným atd.« Tedy adj. *modravý* by mělo mít normální význam »to, co se snadno stává modrým«. Ale tato přídavná jména ztratila styk se svými mateřskými slovesy; stalo se to proto, že tu byla silnější představa barev samých. Adjektiva typu *modravý* se odcizila svým slovesům a přiklonila se k přídavným jménům *modrý, zelený, červený* atd. Tím ztratila svůj pološdějový ráz, ale protože jsou celou skupinkou, přípona *-avý* zde nabyla významu nového: z m i r ň u j e význam základu. *Modravý* je méně než *modrý, zelenavý* méně než *zelený* atd. U barev záleží víc na odstínu než na ději, je tedy důležitější, aby jazyk mohl tyto odstíny co možno dobře rozlišovat. Máme tedy dnes možnost na př. modrou barvu označit třemi slovy, rozlišujícími její intensitu: *namodralý, modravý, modrý.*

Adjektiva pološdějová se svým významem velice blíží adjektivisovaným přechodníkům přítomným. Tato adjektiva (*nesoucí, prosící, kupující* a p.) jsou adjektivy dějovými, neboť blíže určují bytosti nebo věci, které nějakou činnost právě vyvíjejí. V tom je rozdíl mezi oběma druhy adjektiv; adjektiva pološdějová označují jen schopnost nebo sklon k ději, kdežto adjektiva dějová vyjadřují děj přímo (ovšem v adjektivní formě). Je jistě rozdíl ve významu mezi adjektivy *závidící* a *závistivý, starající se* a *starostlivý, zdržující se* a *zdrželivý, usmívající se* a *usměvavý.* Tento rozdíl se projevuje i v tom, že adjektiva dějová jsou silně aktivní a mohou míti u sebe předmět, kdežto adjektiva pološdějová jsou méně aktivní a předmět nemívají: *Člověk závidící druhému jeho úspěchy,* ale *člověk závistivý.* Ale ačkoliv rozdíl ve významu obou druhů adjektiv je v theorii dosti značný, v praxi se ho leckdy nedbá. Tak zvláště dějová adjektiva od sloves 6. třídy nám velmi často nahrazují citelný nedostatek příslušných pološdějových adjektiv (6. třída, jak jsme již řekli, pološdějových adjektiv téměř netvoří); říkáme sice *léčivý prostředek,* ale *utišující, osvěžující prostředek;* říká se *ohlušivá rána* a *ohlušující rána, oslnivá záře* a *oslňující záře.* Tento zjev však najdeme i mimo 6. třídu slovesnou: vedle *popínavá rostlina* lze říci i *pnoucí se rostlina,* vedle *nepřející člověk* i *závistivý člověk, zářící* i *zářivý, žhavý* i *žhoucí.* Někdy se tedy stírá rozdíl mezi adjektivy dějovými a pološdějovými; přes to, že význam obou skupin je přesně vyhraněn, mohou býti nahrazována v jistých případech pološdějová adjektiva adjektivy dějovými, jejichž význam je širší.

Polodějová adjektiva se mohou připínat ke jménům i bytostí živých i neživých věcí. Ta adjektiva, která se už pro svůj obsah připínají k neživým věcem často, ztrácejí tímto častým spojením ráz dějové aktivnosti, protože neživé věci jsou mnohem méně výrazným nositelem děje než bytosti živé. Adjektivum *strašlivý* spojované s neživými věcmi nemůže už znamenati toho, kdo m á strach, nýbrž n ě c o, co p ů s o b í strach. V tomto významu pomalu opustilo významovou kategorii adjektiv polodějových, třebaže ji svým tvarem stále připomíná, velmi se přiblížilo skupině adjektiv tvořených příponou *-ný* a stalo se tak synonymem slova *strašný*. Někde tento proces postoupil jen částečně: *lítostivý* člověk je ten, kdo se snadno rozlítostní, ale *lítostivý* hlas je ten, v němž se chvěje lítost. Podobně se dějový prvek už téměř rozplynul v slovech *pečlivý* (na př. pečlivá příprava), *truchlivý* (truchlivá zpráva), *bedlivý* (bedlivé pozorování).

Tak se stalo, že se polodějová adjektiva v mnoha případech svým významem octla velmi blízko adjektivům, která znamenají »míti v svém obsahu to, co vyjadřuje základní kořen nebo kmen«; tato příd. jména mají zpravidla příponu *-ný: krásný, divný, důvtipný, objemný, hanebný, hříšný* a p. Význam této přípony je tedy velmi neurčitý a málo vyhraněný. Snadno se může stát, že v obsahu takto tvořeného adjektiva je nějaká činnost; v tom případě se adjektivum na *-ný* významem neliší od adjektiv polodějových. Sešla se tedy adjektiva polodějová s obsahovými na půl cestě, obě si vyšla navzájem vstříc, a proto hranice mezi oběma skupinami jsou nezřetelné. Máme mnoho adjektiv na *-ný*, jejichž synonyma mají příponu *-vý*, na př. *šetrný — spořivý, smutný — truchlivý, mnohomluvný — žvanivý*. Srov. s tím i dvojice *nestoudný — stydlivý, pochvalný — káravý, hovorný — mlčelivý* a p. Ba dokonce se mnohdy stává, že si jazyk vytvořil adjektiva dvě, jedno s příponou *-ný* a druhé s příponou *-vý*. Často jsou si tato adjektiva synonymy, znamenají totéž anebo téměř totéž, na př. *bolestný — bolestivý, žalostný — žalostivý, opojný — opojivý, teskný — tesklivý, odvážný — odvážlivý, dojemný — dojímavý, lenošný — lenošivý*. Někdy však v takové dvojici je velmi značný rozdíl významu, na př. *děsný — děsivý, kárný — káravý, hrozný — hrozivý, pohybný — pohyblivý*. V těchto případech se teprve jasně ukazuje, oč dějově aktivnější jsou příd. jména s příponou *-vý*.

Řekli jsme, že přípona *-vý* může míti někdy širší význam než význam schopnosti nebo sklonu k ději, že může zname

nati p l n o s t obsahu. Tento význam je však charakteristický pro adjektiva tvořená příponou *-tý* (vlastně jejími kombinacemi *-atý, -itý, -utý, -ovatý* a *-ovitý*). Proto někdy přípona *-vý* zasahá do oblasti přípony *-tý,* na př. *kadeřavý* (srov. *vlasatý*), *děravý, tmavý, červivý, blátivý* (srov. *kamenitý*) a p. V staré češtině bylo i adj. *kostlivý* ve významu »kostnatý« (viz Gebaurův slovník); dodnes se zachovalo příjmení *Kostlivý*. Že skutečně může přípona *-vý* míti význam intensity obsahu, je vidět i na tvoření adj. *lenivý* od *líný, šedivý* od *šedý, churavý* od *chorý*. Je to sice tvoření vzácné, ale velmi poučné.

V lidové řeči se pololdějovým adjektivům blíží některá příčestí minulá trpná. *Ubrečené* dítě nemusí znamenat dítě, které právě plakalo, nýbrž i dítě, které často pláče. Podobně *ufňukané* dítě. O člověku, který stále spěchá, se říkává, že je *uspěchaný*, a o tom, kdo stále lže, se říká, že je *prolhaný*. Podobně: *umíněný, podrážděný* člověk. Ale tento způsob vyjadřování je celkem vzácný.

Pololdějová adjektiva jsou v češtině výraznou skupinou slov a její význam je dobře vyhraněn. Tak je tomu i v ostatních slovanských jazycích. Z jazyků neslovanských mají podobné tvoření jen jazyky baltské. Také latinská přípona *-ivus, -tivus,* kterou se tvoří adjektiva většinou od slovesných základů, připomíná příponu slovanskou, na př. *captivus* (zajatý), *furtivus* (kradmý), *fugitivus* (uprchlý), *informativus, transitivus* a p.; onoho specificky pololdějového významu však tato adjektiva nemají.

V jazycích germánských a románských není skupiny adjektiv, která by se rovnala slovanským adjektivům pololdějovým. Franština i němčina se musí spokojovat buď označením jen přibližným nebo tvořením nesoustavným, více méně náhodným, příponami z kategorií blízkých svým významem. Nejčastěji se v němčině i ve franštině užívá adjektivisovaných přechodníků přítomných, na př. *confiant* (důvěřivý), *mordant* (kousavý), *perçant* (pronikavý), *tempérant* (zdrželivý), *intéressant* (zajímavý), *brûlant* (palčivý), *mendiant* (žebravý), *pénétrant* (pronikavý) atd. nebo *durchdringend* (pronikavý), *liebend* (milovný), *rührend* (dojímavý), *stotternd* (koktavý), *schneidend* (řezavý), *wandernd* (toulavý) atd.

Mimo to franština i němčina tu užívá rozmanitých přípon, které jsou vzaty z jiných kategorií. Je to na př. franc. přípona *-eux: boiteux* (kulhavý), *désireux* (žádostivý), *envieux* (závistivý), *présomptieux* (domýšlivý), *silencieux* (mlčelivý), *soigneux* (pečlivý) atd., a některé ojedinělé pří-

pony jiné, jako *-eur, -teur* (*querelleur* »hádavý«, *migrateur* »stěhovavý« a j.), *-tif* (*vindicatif* »mstivý«, *sensitif* »citlivý«, *persuasif* »přesvědčivý«), *-ard, -al, -ier* (*criard* »křiklavý«, *vantard* »chlubivý«, *guerrier* »bojovný«, *médicinal* »léčivý« a j.) a pod.

Němčina užívá v těchto případech přípon *-ig, -haft, -sam, -isch, -lich,* které se však vyskytují i v jiných významech; na př. *gnädig* (milostivý), *gütig* (dobrotivý), *geduldig* (trpělivý), *duftig* (voňavý), *zauderhaft* (váhavý), *dauerhaft* (trvanlivý), *schmerzhaft* (bolestivý), *arbeitsam* (pracovitý), *sparsam* (spořivý), *sorgsam* (starostlivý), *kriegerisch* (bojovný), *neidisch* (závistivý), *zutraulich* (důvěřivý), *veränderlich* (proměnlivý). V duchu svého tvoření vytváří němčina také četná složená adjektiva: *rachsüchtig* (mstivý), *opferwillig* (obětovný), *eifersüchtig* (žárlivý), *begriffsfähig* (chápavý), *tränenvoll* (slzavý), anebo tvoří komposita substantivní, na př. *Singvogel* (zpěvavý pták).

Tedy i v této věci, jako v přemnoha případech jiných, projevuje se silný sklon slovanských jazyků k vyjadřování co nejvíce dějovému. Tento smysl pro dynamiku vede k rozlišování sloves podle vidu, k silnému uplatňování přísudku v slovanské větě, k slovansky charakteristickým typům slovesných sousloví, k užívání rodu zvratného místo pasiva i k jiným typickým zjevům slovanského tvarosloví, skladby a kmenosloví. Jedním z nich jsou i adjektiva polodějová.

Stanislav Petřík:

O plzeňském „zpívání".

Často se mluví a píše o plzeňském »zpívání«, aniž se, pokud vím, přesněji udává, v čem tato nápadná větná melodie záleží. Záleží v tom, že se v některých případech tón na slabice před větným přízvukem zvedne, na slabice s větným přízvukem o jistý interval, větší nebo menší podle síly emoce, proti slabice předcházející klesne a na této výši zůstane až skoro na samý konec výpovědi; teprve ke konci poslední slabiky tón klesne ještě více. Poslední slabika bývá často protažena a dostává někdy zřetelný vedlejší přízvuk; též slabika před větným přízvukem dostává někdy lehce zesílený přízvuk. Tak na př.: *Vúbec ňic smè neviděli* (mladík): větný přízvuk na *ne*, slabika *sme* měla tónové zvýšení a lehký vedlejší přízvuk; slabiky *nevidě* a první část slabiky

lí měly rovný, dosti nízký tón, ke konci slabiky *lí* nastalo klesnutí; kromě toho dostala slabika *lí* zřetelný vedlejší přízvuk. To je tvar plně rozvinutý; často vedlejší přízvuky scházejí a poslední slabika nebývá tolik protažena, ale i jinak melodický tvar zůstává, jak byl výše popsán.

Tento intonační tvar se vyskytuje nejen v oznamovacích větách, nýbrž i ve větách tázacích, uvedených slovem tázacím, i v rozkazech. Ve větě tázací částečné*): *Copak ste si koupilá* (žena k druhé): větný přízvuk na *kou, sí* a *lá* měly vedlejší přízvuk, slabika *ste* měla tónové zvýšení, slabiky *koupi* a první část protažené slabiky *lá* měly rovný, dosti nízký tón, a ten ke konci slabiky *lá* ještě klesal. Věta rozkazovací: *Přiť na tèn kondzèrt* (mladík k děvčeti): větný přízvuk na slabice *kon,* vedlejší přízvuky na slabikách *tèn* a *dzèrt* (na *dzèrt* byl ovšem dost slabý, poněvadž předcházel přízvuk větný, ale byl přece zřetelný); slabika *ten* zvýšena, *kon* a první část slabiky *dzèrt* měly rovný tón, o nevelký interval nižší než *ten,* na konci slabiky *dzèrt* bylo klesnutí.

Bude ovšem zapotřebí ještě zjistiti všecky aktuální platnosti tohoto intonačního tvaru a vyvoditi z nich společné funkční jádro. Studium to bude hodně obtížné, protože je třeba hleděti k rozdílům mezi rozličnými společenskými vrstvami. Vrstvy vzdělanější užívají tohoto intonačního tvaru méně a v podobě zpravidla nerozvinuté (bez protahování poslední slabiky a bez vedlejších přízvuků), vrstvy polovzdělané a nevzdělané přiměřeně častěji. Bude asi také rozdíl mezi městem a venkovem; na venkově bude tento tvar častější než v městě. Jinými slovy: v městě a zejména u vrstev vzdělanějších, zvláště pak u lidí, kteří pobyli delší dobu mimo plzeňský kraj, má naše intonace m e n š í p o č e t a k t u á l n í c h f u n k c í; ten se při dlouholetém pobytu mimo rodný kraj stále zmenšuje, až se zmenší na nulu, t. j. osoba odloží svou rodnou intonaci. Prakticky se to jeví tak, že v hovoru měšťáka je tento tvar asi v rovnováze se středočeskou intonací, nebo je dokonce v menšině proti ní, kdežto u vrstev méně vzdělaných je tato intonace v převaze, často ve veliké, proti tvaru středočeskému. Metoda pak, kterou bude třeba postupovati při zkoumání platností popsané intonace, bude se lišiti podle společenských vrstev, resp. bude jiná v městě a jiná na venkově. U vrstev, kde popsaná intonace je na ústupu před intonací středočeskou, bude nejvýhodnější všímati si nejprve případů, kde se vy-

*) Větou tázací částečnou autor rozumí tázací větu, kterou školní mluvnice Gebaurova-Ertlova jmenuje otázkou doplňovací.

skytuje, a potom těch, kde se nevyskytuje. U vrstev, kde je ještě v převaze proti intonaci středočeské, bude výhodnější prozkoumat nejdříve případy, kdy se »zpívání« nevyskytuje. Pozoroval jsem rok výslovnost kolegy nefilologa z vesnice u Klatov, u něhož bylo toto »zpívání« pravidlem. Došel jsem k poznání, že n e m á speciálních platností, na rozdíl od »zpívání« žilinského, které se s ním v tvaru shoduje, nýbrž že je znakem klidné výpovědi. Tvar středočeský (klesání melodie více méně strmé) má u něho platnost energie a nebývá spojen s protahováním.

Ale ještě jednu věc je třeba objasnit. Výše popsaná intonace je, pokud jsem se mohl přesvědčiti, jednou z mála nápadných odchylek od intonace středočeské. Potom je tu ještě jeden typ, který není v češtině střední; slyšíme často volat takto: *Marijé* (děvče volá na druhé): první dvě slabiky mají tón asi rovný, nevysoký, slabika poslední má tón vysoký a též rovný, ani ke konci nebylo klesání. Pod. *Nelži* (hoch praví druhému): slabika *ži* měla rovný tón vysoký a (jako výše slabika *je*) zřetelný silný přízvuk. Nebo: A: *Už du domu!* B: *Eště je brzi!*; slabika *zi* má vysoký tón, mnohem vyšší než slabiky předešlé, a přízvuk. Všecky tři příklady jsou z Domažlic; v obou posledních měla tato melodie funkci odporování, nesouhlasu, kárání. Z Plzně mám tyto doklady: *Tak ať si jí nechá* (hoch; totiž čepici, kterou mu jiný vzal): slabika *chá* měla přízvuk a vysoký, úplně rovný tón. — *Von mi to dá, vidžé!* (hoch): slabika *žé* měla tvar jako výše slab. *chá*. — Kolik takových odchylných intonací (některé možná budou méně nápadné) tyto dialekty mají, to ukáže podrobnější studium. Jinak mají tato nářečí snad všecky typy, které jsou v češtině střední, a jsou nadto aspoň o typy uvedené bohatší, poněvadž těch v stř. Čechách není. Tedy Středočech bude v kraji plzeňsko-domažlickém překvapen oněmi odchylnými typy, ale Plzeňan v stř. Čechách asi nezpozoruje podstatného rozdílu proti svému nářečí, poněvadž, jak se zdá, všecky typy středočeské mu budou z jeho nářečí známé (snad kromě onoho koncového protahování). Zatím mám tuto apriorní úvahu potvrzenu od dvou rodáků z plzeňského kraje. Možná ovšem, že podrobnější studium objeví přece některé typy středočeské, kterých na Plzeňsku není.

Nyní uvedu některé příklady plzeňsko-domažlického »zpívání« a pokusím se určiti některé jeho funkce. Není to věc lehká, protože je pozorovatel odkázán při tom na vnější okolnosti, t. j. na smysl výrazu, situaci, gesto, mimiku a p., a z nich si má vyvoditi funkci intonace. Nepokládám proto

níže uvedený výpočet funkcí za definitivní; jde mi jen o to, abych upozornil odborníky na tuto věc. Své pozorování omezuji na střední vrstvy městské.

Otázka částečná.

Plzeň.

Copak ste si koupilá? (dáma k jiné, srov. výše); zdálo se, že je to otázka docela klidná. — *Jak tó?* (muž, asi řemeslník, nechápe a zároveň nesouhlasí s tvrzením jiného); obě slabiky mají rovný, nevysoký tón, ke konci slabiky *tó* klesnutí. — *Gdepak si to nechál?* (hoch k druhému, šlo o nějakou hračku, otázka se mi zdála klidná); na slabice *to* je zvýšení, *ne* a první část slabiky *chál* má rovný tón nehluboký, ke konci slab. *chál* klesnutí. — *Gdopak vám to slíbil?* (muž, dost živě); na slabice *to* je zvýšení, slovo *slíbil* má tvar jako výše slovo *nechál.* — Dále budeme naznačovati už jenom přízvuky, ostatní tvar si vyvodí čtenář sám (na velikosti intervalů tu stejně nezáleží, nesouvisí asi s funkcí tónu, nýbrž jen s kvantitou citu). — *Copak si dal za ňej* (bez protažení; za něj = za nůž; muž, klidně). — *Gdopak ti namláťil* (matka k děcku v kočárku, kterému matčin známý žertem nabil; zdálo se, že je to otázka laskavá). — *Gdepak máte pána?* (žena k blížící se jiné ženě; smysl: Kde je váš manžel?); zdálo se, že tato otázka je pronesena s údivem; tempo rychlé a tón celé věty dosti vysoký. — *Gde je tó?* (hoch hledá plechovou krabičku), celá věta měla rovný, nevysoký tón, na konci slabiky *tó* bylo klesnutí. — *Kolik je hodin?* (hoch asi šestiletý při hře »na hodiny«; melodický tvar jako v předešlém případě). — *Gde je Fijalá* (hoch); slova *gde je* měla vysoký, rovný tón, na slabice *Fi* lehké klesnutí, které trvá skoro do konce věty; na konci slab. *lá* klesnutí. — *Gdepak se tu beréš — prosim ťé?* (mladík, silný údiv); slovo *tu* mělo zvýšení, slovo *beréš* mělo tvar už nám známý; výraz připojený po pause měl tvar jako *bereš.* — *Kampak si dala tamtó?* (hoch k děvčeti, dosti netrpělivě); celá věta měla rovný tón, dost nízký, jen na konci slabiky *tó* bylo ještě klesnutí; věta se začínala slabikou s větným přízvukem.

Vedle tohoto tvaru nalézáme v otázce částečné i středočeskou melodii »varovací« s funkcí zvědavosti: *Kolik je hoďin?* (slabika *ko* má tón nízký, *lik* vysoký, *je* a *ho* nízký, *ďin* má stoupnutí ke konci); hoch při hře »na hodiny«, srov. výše stejnou větu s melodií »plzeňskou«). — Jindy je tu přízvuk na slově tázacím a melodie klesá ke konci věty jako

v stř. češtině: *Kolik jich tam bilo?* (sirek v škatulce; hoch, mluvící jinak »zpěvavě«, dost živě); tempo rychlé, silný přízvuk na *ko*. Nebo: *Vi ste šli f kolik domu?* (mladík); na slabice *ko* intonační vrchol věty, odtud linie intonační klesá. Bude třeba zkoumati funkci »středočeského« tvaru částečné otázky (s klesáním intonace od větného přízvuku); je možné, že má jinou funkci než u nás nebo nějakou platnost speciální, na př. užívá se ho snad v otázce energické a pod.

Někdy je »plzeňská« melodie přerušena stoupnutím tónu po slabice s větným přízvukem: *Copak ste do ňí dál* (hoch při hře: A. *Vařil jsem polífku*, B. *Copak ste do ňí dál*?): větný přízvuk na *co*, na slabice *pak* vysoký tón, slabiky *co ste do ňí* a část slabiky *dál* měly rovný, nevysoký tón, na konci slabiky *dál* tón klesal.

Věta oznamovací a zvolací.

Plzeň.

Mi sme sťěhovali mandl (muž, odpověď na otázku: *Co ste ďelali dneska?*): slabika *li* měla zvýšení a zcela zřetelný vedlejší přízvuk, slabika *man* a část slabiky *dl* nevysoký, rovný tón, ke konci slabiky *dl* tón klesl. -- *Von má jenom ťisíc korún!* (týž muž, asi řemeslník); možná, že bylo implikováno nějaké »přece«, následovala totiž věta: *Copak muže ďelat gdiš má takovej malej plat.* — *To je fúk*, lhostejnost (muž). — Dělník vypravuje, jak byl u lékaře; lékař prý řekl: *Co to tu máte* (otázka měla tvar »plzeňský«), dělník na to: *To je vot pivá.* — Mladík vypravuje o ješitné ženě: *Vona řekla já sem jako Gréto Garbo* (plzeňský tvar) — *já mislel že se zblázňim.* — Kartář vypráví: *Gdiš tam bil velkej lágr — tak sem tam jednu hodil.* — *Voňi že bi sem šli spátki to pochibujú* (mladík). — *Vúbec ňic sme neviďeli — a deme po mosťe* (mladík): slova *sme neviďeli* měla tvar zpěvavý, *deme po mosťe* tvar »středočeský«; tu máme tedy v jedné výpovědi oba tvary vedle sebe. Bylo zřejmé, že výraz *po mosťe* je zdůrazněn, vytčen (silný přízvuk a výška na slabice *po*). — A. *Já bich to* (= látku) *chťela viďet* (žena, »středočeský« tvar), B. *No dobře!* (žena, tvar zpěvavý) — *to vám ukáže maminka — to mi nevobjednáváme* (zpěvavě). — Dítě k vychovatelce nebo matce uraženě: *Já s tebou nemluvím* (zpěv.) — A. *Ti dež domu?* B. (muž): *Vono je tři štvrťe na dvanáct* (snad implikováno »vždyť«). — A. *Budeme kopat* (dítě, »středočesky«; t. kopat míč), B. *Tadi je mokro!* (dítě, zpěvavě; snad implikováno »přece«, »vždyť« n. p.). — *Diť ťi to kape na zem!* (hoch). — *Nechoť tam — tam jede auto!*

(matka k dítěti; v zápětí pronesla touž větu s melodií varovací). — *Diť je to proto!* (dítě odporuje matce, která nechce, aby si zamazalo krabičku, kterou si nese). — Domlouvání: *Nech toho chlapečka zakutálet!* (chůva k dítěti, které si hraje s míčem). — A. *Ti si blbec!* (hoch, středočesky); B. (hoch, odporuje) *Ti si vječí blbéc!* (zpěvavě). — *Tak já nehrajú!* (kluk uraženě, když mu nebylo vyhověno). — A. (hoch, při hře »na hodiny«): *Kolik je hoďin?* B. (hoch): *Deset velkejch dopředú.* — Hrozba: *Já ťe dám!* (hoch): na slabice *ťe* stoupnutí, slabika *dám* měla na začátku rovný tón, o nevelký interval nižší, potom tón klesl. — *Já si mužu na chvíli sednout!* (hoch využívá pausy mezi hrou; snad obsaženo »tedy«). — *Já se ho nebojím!* (hoch, odporuje, namítá). — A. *Tohle sem čet!* (hoch, středočesky), B. *To že si čet?* A. *Diť sme to mňeli domá!* (namítání, »vždyť«). — *Budeme si hrát — to bude psiná!* (hoch radostně). — A. (hoch, středočesky): *Ti ešťe nepudeš domu?* B. *Kdepák! Teť sem přišel* (zpěvavě, snad je obsaženo »přece«). — *Mňe je to jednó* (hoch, lhostejnost). — A. *Že se vám chce jít do kina* (středočesky, hoch), B. (druhý hoch): *Já to mam zadarmo!* (zpěvavě, snad je implikováno »vždyť«). — A. *Diť je horko,* (zpěvavě), B. *Horkó* odporování, smysl: Jaképak horko!; slabika *hor* a část slabiky *kó* s rovným nízkým tónem nesouhlasu, na slabice *kó* klesnutí). — A. *To bi ťi musel plaťit* (středočesky), B. *To je jednó — tak ať to zaplaťí* (zpěvavě; z hovoru mužů). — Hoch při loučení s druhými: *Deme domu* (středočesky) — *tak holt až zejtra* (plzeňsky). — Lhostejné připouštění: *To je možné* (žena). — A. *Ti si bil vožralej* (střč.), B. *Diť sem celou noc ňic nepil* (plzeňsky; muži). (Ostatek příště.)

Václav Machek:

Ještě jednou dareba s darebou.

(Psáno pro jubilejní sborník NŘ., věnovaný univ. prof. dr. E. Smetánkovi k šedesátým narozeninám.)

Před několika lety jsem se v tomto časopise (XIII, 1929, 25—33) obíral syntaktickým typem *dareba s darebou*, v mluvnicích vůbec neuváděným. Psal jsem, že tento typ je asi obměnou zesilovacího instrumentálu, zachovaného ještě v ruštině (rus. *durak durakom* = hlupák hloupý, hlupák hlupácký), tedy zjev jistě starobylý. K typu *dareba s darebou* jsem pak připojil i slovenské instrumentály objevující se ve větách, které obsahují vzrušené výčitky nebo proklínání.

Tento článek vzbudil dvojí ohlas. Především hned v následujícím čísle (str. 51—56) vyšla pod stejným názvem stať V. Ertla, bohužel nedokončená, neboť to byla Ertlova práce poslední. Ertl v ní projevil nesouhlas s mým historickým výkladem, dovolávaje se toho, že není starých dokladů. Sám pak se pokusil hledati výklad v současném stavu jazyka: myslil na rozličné zdvojeniny jako *div a div, kříž na kříž, bída nad bídu* a na spojení synonym jako *bída s nouzí*. »Podle tohoto výkladu... není výraz *dareba s darebou* nic jiného než syntaktická obměna výrazu pro důraz opakovaného« (str. 54). Odmítl také můj výklad instrumentálu v slovenských kletbových formulích.

Druhý ohlas byl ten, že do redakce NŘ. začaly prouditi dopisy dosvědčující, že ten typ je znám nejen v okrajových oblastech našeho jazyka, nýbrž i uvnitř jeho území. Dosvědčil dále i to, že se objevuje i v množném čísle. Tyto zprávy najdeme v několika číslech NŘ.

Není právě vhodné polemisovati s autorem nyní mrtvým. Nicméně musím se vrátiti k tomuto thematu, abych jednak obhájil, jednak opravil své stanovisko, neboť mlčení by znamenalo porážku. V jedné věci měl však nebožtík pravdu: slovenský kletbový typ *bodaj ťa i so somárom* je do této souvislosti zařaděn vskutku neprávem, v tom svůj tehdejší výklad zcela odvolávám.

Nemělo by smyslu, kdybych chtěl krok za krokem vyvraceti Ertlovo domnění, že typ *dareba s darebou* lze pochopiti z nového jazyka, jako útvar mladý. Zásada, že jazykové jevy je třeba vykládati nejprve z vlastního materiálu, ze současné doby, neviděti ve všem hned něco starobylého, je ovšem správná, ale zajisté ne vždycky. Nikdo nepopře, že jazyk má spoustu předhistorických reliktů, vyložitelných jediné s pomocí metody srovnávací.

Syntaktický útvar *dareba s darebou* je tak vyhraněn jako málokterý jiný. Má, jak říkáme, silný citový přízvuk; objevuje se jakožto kvalifikativ peiorativní (hanlivý), nikdy v pochvale. Jestliže pak najdeme typ zcela podobný i jinde na slovanské půdě, nebude trvám pochyby o tom, že to není domácí, mladý výtvor českého jazyka, nýbrž útvar původu starobylého, předčeského.

V svém článku jsem uvedl paralelní výrazy ruské, lišící se od našich jen tím, že ještě nemají spojky *s*, vložené teprve v češtině. Jinak jsou zcela obdobné: jsou to také výrazy vesměs hanlivé. Později jsem sháněl zprávy, jsou-li podobné výrazy i v jiných slovanských jazycích. V mluvnicích nebylo o nich zmínky, a tak jsem byl odkázán na osobní

dotazy. Mohu nyní konstatovati, že zcela stejný typ je též v bulharštině. Podle zprávy p. Lubomira Andrejčina, lektora bulharštiny na krakovské universitě, je ten typ běžný ve východní bulharštině. Příklady: *negodnik s negodnik*, *glupak s glupak*, *svinja s svinja*. Univ. profesor Stefan Mladenov mi pak píše, že ty obraty jsou i v západní bulharštině, a to vesměs ve výrazech hanlivých, nadávkových, a že ve spisovném jazyku jsou téměř neznámy (dva tři doklady z literatury slibuje uveřejniti později v časopise Rodna reč). Ze svého rodného nářečí vidinského zná obraty *magare s* (*sъs*) *magare* (*magare* = osel), *govedo s govedo* a j. V srbocharvátštině a v slovinštině však nejsou (G. Ružičić, F. Ramovš).

Bulharština pokročila od původního stavu podobně jako čeština, totiž vložila mezi obě jména předložku *s*, a je patrné, že se to stalo zajisté velmi brzy, to jest před zánikem instrumentální koncovky v druhém jméně, zkrátka před úpadkem deklinace. Předložku *s* pokládáme tedy za neorganickou vložku, provedenou z té příčiny, aby starý typ *durak durakom* byl aspoň trochu uveden ve shodu se syntaktickými normami živého jazyka. Ruština však jej mohla podržeti bez závady.

Máme tedy syntaktický typ, nehledíme-li na předložku *s*, podobou i funkcí zcela totožný, ve třech slovanských jazycích, a to za okolností takových, že přejetí z jednoho jazyka do druhého je vyloučeno. Závěru, že jde o typ starobylý, vskutku praslovanský, nelze se vyhnouti.

Poznámky:

1. Pan dr. Pavel Trost mě laskavě upozornil na dva zcela obdobné doklady rumunské: *oara cu oara* „une heure entière", *un an cu anlu* „une année entière", uveřejněné v článku J. Bycka La répétition en roumain, Bulletin linguistique (Paris-Bucuresti) II, 1934, 74. Autor článku je uvádí bez jakéhokoli výkladu předložky *cu*. Bylo by třeba, aby romanisté vyšetřili podrobněji, kde a jak se užívá tohoto způsobu, zcela obdobného našemu typu. Nabízí se tu domněnka, že to není než napodobení sousední bulharštiny. Je přece známo, jak je rumunština prosáklá vlivy slovanskými.

2. Ještě několik dokladů na typ *dareba s darebou:*

Kolářík ... křičil: „neřest jedna s neřestí, hubít tě muším na dosmrti, haby bul pokoj Baar, Chodské povídky a pohádky, řada II (Praha 1922), 8.

... dyž se najednou vobrátí ten jeren duch na něho, vykřikne: „Lumpe jeren slumpem" ha — víz, víz, — přetáhne ho kořenem Baar, Náše pohádky (Plzeň 1921) 66.

Tuláku jeden s tulákem. J. F. Hruška, Na hyjtě II (1920), 12.

Mezuláne pitomá i s mezulánem pitomym. Kubín, Lidové povídky z Podkrkonoší I, 15.

— Copak on (Zumr) *ví!? Viděl mě, klepal mě? Dal si tu práci, jakou si dal dr. Hrdlička? Do přednášek nechodí, doma není, leda v noci, a bude*

radit přes starýho a zkušenýho doktora! T l u č h u b a s t l u č h u b o u. V. Mrštík, Zumři (1912) II, 162.

— *Taškáři! láteřil* (Růžička), — *k o m e d i a n t i s k o m e d i a n t y, kdo by tohohle se nadál!* tamtéž 175.

Ty paskuda aj s paskudou (z Oravy) Medvecký, Detva 134.

Pliaga . . . kdežte si, i s pliagou? Hviezdoslav, Spisy III, 492.

Mlsno s mlsnou! — kočko s kočkou! — mamlase s mamlasem! V. Kotsmích, O podřečí doudlebském (Sborník vědecký musea království Českého I, 1868), 27.

V. Polák:

Lexikální a etymologické drobnosti. I. (Káva – kafe.)

Materiál shromážděný v kanceláři Slovníku jazyka českého*) není sice do té míry úplný, abychom mohli z něho čerpati všestranné poučení pro všechna slova, ale přes to je dostatečný hlavně u slov označujících věci, které k nám přicházejí v přítomné době anebo se u nás šířily v druhé polovici století osmnáctého a na počátku století devatenáctého. Do této skupiny patří zajisté také dvojice slov *káva — kafe.*

Není třeba se zmiňovati o rozdílu u těchto dvou slov. Slovo *káva* se cítí ještě dnes do jisté míry jako tvar spisovný, který ovšem pronikl i do mluvené řeči, kdežto tvary *»kafé, kafe«* jsou lidové a familiární. Tento poměr nebyl vždy takový, neboť v posledních desítiletích století osmnáctého v literatuře a v slovnících z té doby podobně jako ještě v prvních desítiletích století devatenáctého existuje výhradně tvar »kafe« v rozličných grafických obměnách, ale jeho výslovnost, myslíme, se ani dodnes valně nezměnila (poměr *e* a *é*). Kdy vnikl tedy do psané literatury a částečně do mluveného jazyka tvar *»káva«*, který máme doložen ještě v polštině, kdežto všude jinde v slov. jazycích a také v němčině, franštině, italštině, řečtině a p. je tvar odpovídající našemu lidovému *»kafe«*, lze snad do jisté míry přesně určiti.

Pití kávy se rozšířilo v Evropě teprve v 18. století, ačkoliv už předtím byla káva v Evropě známa. Encyklopedie se zmiňují dokonce už o r. 1591, kdy Evropané poznali po prvé kávu a kávovník, ale teprve později (r. 1624) přivezli Benátčané do Evropy kávu (jindy se uvádějí i jiná data).

*) Dovoluji si poděkovat ředitelství kanceláře, že mi byl umožněn přístup k slovníkovému materiálu.

Jisté však je, že se ve větším měřítku káva dostala do Evropy teprve ke konci 17. století (ve Vídni Polák Kulczicki 1683) a k nám až r. 1714, kdy Armen Deodat zřídil první kavárnu v Praze na rohu Liliové a Jesuitské v č. 181 (Rieger, Slov. n. s. v. Deodat, kavárna). Ovšem káva byla známa u nás už předtím; prodávala se hlavně v lékárnách. Tak také je třeba rozumět poznámce u Brücknera (Sł. etym. 223) a Orgelbranda (Encyklopedia Powszechna VII, Warszawa, 1900, 207 b), že se káva pila už v XVII. století.

Zavedení kávy jako nápoje mělo veliký význam i pro dějiny tohoto slova. Předtím se objevovalo v literatuře ojediněle, hlavně, zdá se, v cestopisech. Zajímavé je, že se u nás podle Jungmanna objevuje už r. 1669 v tvaru *káwa,* tedy téměř současně s dokladem německým z r. 1663 *cahwe* vedle tvaru *chaube* z r. 1582 (Schulz, Fremdwb. I, 317, sr. Kluge, EtWb. 2, 1934, str. 273; Lokotsch, Etym. Wb. Orient. Spr. 86). Tyto německé tvary jsou patrně ohlasem it. *cahue* (Pietro della Valle, Viaggi, Roma I, 110) a fr. *caüe* z r. 1633 (Hatzfeld, Dict. gén. 327, s. v. *café*). Tyto tvary vedou ovšem k tureckému slovu *kahwe* a arabskému *kahwa,* majícímu původně význam »víno« a označujícímu pozdější nápoj ze zrn stromu divoce rostoucího v Habeši.

Nejstarší tvary mají tedy zřejmě *-v-*. Teprve později, kdy se káva šíří jako nápoj a ne jako lék, vniká do tohoto slova *-f-*, jež jest armenského původu a objevuje se v němčině r. 1688 jako *cafe* z fr. *café, caffée*, vytvořeného zase na základě italském, který vede patrně už přímo ke zdrojům orientálním. Datováním něm. tvaru *cafe* z r. 1688 ověříme do jisté míry i správnost citace Jungmannovy k r. 1669 (z excerpt Kinského), a vysvětluje se tím i *-w-*, které jest zde docela jiného původu než *-v-* novočeské na tomto místě.

Německý tvar a snad i armenská výslovnost sama (v Praze otvírá první kavárnu Armen) zatlačila starší tvar s *-w-* a zvítězila tak forma *caffé* (1771, Tonsoris, Rada lékařská, 2, 10), *Kaffé* (ibid, 37, 14), *kaffee* (1781, F. Svoboda, Jedn. o dob. ovč. 40, 24), *Kaffe* (1783, K. Thám, Obrana 33, 25), *kafe* (1786, K. H. Thám, Schiller, Loupež. 111, 21), buď nesklonná (*we vjně, neb w kafe mne otráwit:* 1786, K. H. Thám—Schiller, l. c.) nebo skloňovaná (*s kaffem:* 1782, Pražské české noviny. č. 1, 8, 2) podle vzoru *moře,* což přiklonilo toto slovo v češtině k neutrům. Proti tomu polština vytváří ke konci 17. století u Morsztyna tvar *kafe* (Słownik jęz. polskiego II, 200), který žije ještě r. 1788 (Dykcyonarz powszechny Medyki. Chirurgii i t. d. 1788, 3, 91 podle Lindeho II^2, Lwów, 1855, s. v. *kawa*). Ovšem máme současně doložen i tvar *kawa*

(*kawa*, ib. 93, sr. Linde, l. c.) vedle dokladu z r. 1786 (Kluk, Dykcyonarz roślinny i wedz.). Jakého původu je toto *-w-* v polštině, je speciální otázkou polské linguistiky. Byl-li tu náležitý hláskoslovný vývoj, třeba lidový, či nějaká asociace připojující toto slovo najednou k jiné skupině domácích kořenů, nebudeme a nechceme ani zde rozhodovati. Jinak lze pomýšleti i na orientální původ aspoň pro polštinu. V polštině mohlo také dojíti k nezávislému vytvoření *-f-* z původní turecké skupiny *-hw-*, jako v bulh. *kafve, kave, kafe, kaiv'*, srb. *kahwa, kafa* (vlivem italštiny a němčiny), sr. tur. *kahwalty z kahwe alty* »das Untere des Kaffees« a rum. *cafaltîc*. Ale i *-w-* mohlo vzniknouti jiným způsobem artikulační náhrady turecké výslovnosti, podobně jako bulh. *kave;* a to se později mohlo udržeti, připojením třeba snad neúmyslným, k domácímu slovu *»kawa«*, v polštině.

V češtině však žil ke konci 18. století jen tvar *»kafe«*. Zdá se, že první doklad na tvar *»káva«*, uvedený už Jungmannem, je z r. 1812 u Tablice (Poezie 4, 70, 22 a j.) v nadpisu básně »Káwa a wjno« s poznámkou: »Ginj kafé pjssi, ale káwa slowensstěgi zněge (!)«. Tablic byl tu patrně inspirován tvarem polským, neboť nesmíme zapomenout, že právě v té době jsme mnoho přebírali z jiných jazyků slovanských, a důvody vlastenecké jej vedly patrně k tomu, aby proti zdomácnělému *»kafe«* uváděl polonismus *káva*, nemající naprosto nic společného s dokladem z r. 1669. R. 1813 se objevuje *káva* v Prvotinách (str. 135 b, 22). R. 1818 píše Chmela *káwa, kafé* vedle sebe podobně jako Krameriusovy Vlast. Noviny (99 b, 38): *40 milionů centů kávy (kafe)*. To všechno ukazuje, že si tu byl pisatel právem vědom, že tvar *káva* je cizí a že se bude zdát čtenáři neznámým slovem. Odtud vysvětlivky v poznámce nebo v závorkách. Ostatně tvar *kafé* a *kafe* i s obměnami je doložen v materiálu slovníku z r. 1771 (2×), 1781, 1782, 1783, 1786 (2×), 1790, 1794 (2×), 1795, 1797, 1798 (2×), 1802, 1804, 1806 (2×), 1807 (2×), 1808, 1810, 1811, 1812 (2×), 1813 . . ., kdežto tvar »káva« jen 1812, 1813, 1818, 1819, 1820, 1821 (2×), 1822, 1823, 1826 (2×), 1830 . . . Tu také jasně vidíme, že slovo *káva* pronikalo aspoň do podvědomí lidí literárně činných téměř deset let, ale teprv mnohem později došlo k rozlišení spisovného tvaru *káva* od tvaru lidového, který zůstal až dodnes.

Lze říci tedy, že tvar »káva« dodnes nepronikl zcela do lidové řeči, která familiárně vytváří odvozeniny od základu »kafé« (sr. »kafová barva«). Tvary »kavárna, kavárník« byly vytvořeny pro potřebu jazyka spisovného místo staršího slova »kafírna« a útvarů podobných.

B. Vydra:

Jaký je původ a skloňování jména polského generálního inspektora Edwarda Rydze-Śmiglého.

Při nedávné cestě generálního inspektora polské armády Edwarda Rydze-Śmigłého do Paříže objevilo se jeho jméno velmi často i v našich novinách. Bylo však vidět, že toto slovanské jméno působí našim novinářům hodně starostí, ba ani vážení mužové vědy nevěděli si s ním leckdy rady. Vynořily se podivné výklady i o jeho původu, ač prostým nahlédnutím do většího polského slovníku bylo možno těmto rozpakům se vyhnouti.

Rodové jméno polského generálního inspektora je *Rydz*. Toto slovo se v obecném svém významu rovná čes. slovu »ryz-ec«, které je také téhož původu jako slovo polské. Slovo *»Śmigły«* je adjektivní přívlastek, který byl podle novinářské verse připojen ke jménu tohoto polského důstojníka samým maršálem Piłsudským. Slovník Varšavský uvádí toto adj. jako slovo v dnešní polštině málo užívané. Význam může míti několikerý; nejčastěji se vyskýtá ve významu »štíhlý« (spíše stpol., rovná se pak obecnějšímu »smagły«) nebo ještě častěji s významem »mrštný, hbitý«. Rydz prý dostal přívlastek »Śmigły« k svému jménu skutečně pro mrštnost a hbitost, kterou prokázal za světové války ve vojenských oddílech Piłsudského. Rydz užíval tohoto jména často také za pseudonym.

Jak třeba toto osobní jméno skloňovati? V polském tisku nalézáme toto jmenné spojení ve dvojí podobě: *Rydz-Śmigły* i *Śmigły-Rydz*. Čteme na př. v polském listě »Warszawski Dziennik Narodowy« ze dne 8. září t. r.: Powrót gen. Rydza-Śmigłego vedle: wizyta generała Śmigłego-Rydza atd. Z uvedených polských příkladů je zároveň zřejmo, že Poláci skloňují náležitě obě dvě části tohoto příjmení (a ne, jak se u nás doporučovalo, ba i psalo, jen jméno přídavné). My ovšem u subst. užívati budeme koncovek vzorů měkkých, tedy: *Rydz — Rydze — Rydzovi* atd. (polština má při skloňování subst. tvrdých i měkkých koncovky stejné), slovo »Śmigły« pak budeme skloňovati podle adj. tvrdých, tedy: *Śmigły — Śmigłého — Śmigłému* atd. (stejně jako skloňujeme na př. polská příjmení Borowy — Borowého atd., Krasicki — Krasického atd.; tvrdé ł můžeme ovšem v tisku na-

hraditi naším nerozlišeným *l*). Počínáme si zde stejně jako u jména dnešního polského předsedy vlády Sławoje Składkowského; proti skloňování tohoto jména se v našem tisku celkem nechybuje.

POSUDKY A ZPRÁVY.

P. Šebesta a V. Lebzelter, Anthropologie středoafrických pygmejů v belgickém Kongu. Nákladem II. třídy České akademie věd a umění v Praze. 1933.

Známý badatel z misionářského ústředí Anthropos v St. Gabrielu v Rakousích dr. P. Šebesta a anthropolog vídeňského státního musea dr. Viktor Lebzelter podávají v tomto velkém díle výsledky pozorování a měření středoafrických pygmejů (trpaslíků«) a kmenů jim podobných, která P. Šebesta podnikl za své výzkumné cesty do belgického Konga v letech 1929—1930. Svou práci vydávají česky v publikacích České akademie proto, že byla tato badatelská cesta P. Šebestovi umožněna podporou přírodovědecké fakulty Karlovy university v Praze z fondu dr. Aleše Hrdličky a jeho choti Marie a dále podporou university Komenského v Bratislavě.

P. Šebesta se vydal na cestu počátkem ledna 1929 a do Evropy se vrátil v září 1930. Za tu dobu procestoval území při řece Kongu a Ituri a území provincie Equateur při jezeře Leopolda II., t. j. oblasti, v nichž žijí afričtí pygmejové, rasa to trpaslíků, kteří se kromě velmi malého vzrůstu (1·46 m u mužů, 1·35 m u žen) i mnohými znaky tělesnými odlišují ode všech ras jiných. Pro odborníka má anthropologický materiál, který P. Šebesta s neobyčejným úsilím nasbíral, jistě cenu zcela zvláštní. První díl publikace, sepsaný P. Šebestou, obsahuje demografii a morfologii pygmejů, druhý díl je prací V. Lebzeltra a podává anthropologii pygmejů. Text je provázen hojnými statistickými tabulkami, schematy, mapkou a celou serií fotografií; pro cizí odborníky je připojen ještě text anglický, proti českému však zkrácený. S bohatstvím a významem věcné stránky v tomto spise není bohužel ve shodě stránka jazyková. Český text, patrně překlad z němčiny, je zohyžděn tolika jazykovými chybami a tak vážnými nedostatky slohovými, že je opravdu s podivem, že jej druhá třída Čs. akademie vydala na veřejnost bez náležité revise. Povšiml si toho už profesor brněnské university dr. V. Suk v odborném referátu (Naše věda XVI,

1935, 111 n.) a vyslovil politování, že dílo tak významné a nákladné vyšlo v jazykovém rouše tak bídném. Na upozornění p. prof. Suka podáváme i my zprávu o této knize.

Nejčastěji se neznalost češtiny projevuje u autora českého textu nesprávným užíváním slov a vazeb. Tak se tu píše na př.: *vzdor tomu* bylo by *chybou* označiti pygmeje za zvláštní plemeno (12, m. přes to, chyba); *vzdor tomu* může se však říci (12, m. přes to se však . . .), pod. 19, 20 a j.; (skupiny pygmejů) byly různě *ovlivňovány* (8, m. byly pod různým vlivem); *rozhodně* přes 20.000 (9, m. jistě, najisto); tyto odhady nutno míti na zřeteli *proto, poněvadž pomocí nich* si učiníme správný pojem (9, m. proto, že si podle nich učiníme atd.); *u srovnání* s černochy pralesa jsou Bambuti nápadní . . . (9, pod. 12 a j., m. proti černochům); *porovnáme-li* pygmeje s černochy (9, m. srovnáme-li; nebo: přirovnáme-li pygmeje k černochům); *zmíněné* poměry (9, m. dotčené, uvedené); pygmejové se ani zvlášť nerozmnožovali, ani *neubývali* (11, m. ani jich neubývalo); nemoci . . . jsou *v prvé řadě* nemoci z nastuzení (11, m. především, na prvním místě); rodiče pygmejští své děti schválně *s buba* nakazí (11, m. nemocí buba); na to bude poukázáno *v dalším* (12, m. dále, v dalším textu); *u těchto* nevyčnívají jařmové oblouky (14, pod. často, m. u nich, u těchto typů); brada ustupuje *oproti* krajině ústní dozadu (14, pod. 47 a j., m. proti n. vzhledem ke . . . . .); *zatím co* snesou značné nesnáze na pochodu při prázdném žaludku, jsou při práci brzy unaveni (14, m. kdežto, ačkoli na pochodu snesou . . .); *jsou to také negři, kteří* tetování provádějí (15, m. a negři také . . .); pygmej čisté rasy je na první pohled *k poznání* (15, m. pygmej se . . . pozná, pygmeje lze . . . poznat a pod.); mají *užší* styky s černochy (16, pod. 5 a j., m .těsnější, bližší); nepoměr trupu *s končetinami* (16, m. nepoměr trupu a končetin n. mezi trupem a končetinami); od jezera Leopoldova k severu *a sice* od 2⁰ již šířky (17, m. k severu, a to . . .); žlutá barva pleti *přichází* u Baćwa (19, m. se vyskytuje); vesnice velice chudobně *vyhlížející* (19, m. vypadající); podle mého *náhledu* (19, m. mínění, názoru); jak se to *svého času* stalo (21, m. před nějakým časem, dříve, předtím a pod.); již děti znak ten *vykazují* (21, pod. často, m. mají, jeví); obvod hrudníku *obnáší* průměrně 53·07 (23, m. činí); aby tato otázka mohla býti *luštěna* (57, m. řešena, rozhodnuta); pygmejové *sestávají* v zásadě z jednoho plemene (57, m. se skládají, nebo lépe: pygmejové jsou jedním plemenem); výsledky *zanášeti* (59, m. zapisovati); kmeny, jež jsem navštívil *při příležitosti* své poslední výzkumné cesty (5, m. při své poslední výzkum-

né cestě); viděl *svého času* v pygmejích negry malého vzrůstu, *jimiž* však nijak nejsou (6, m. kdysi . . ., ale negry nejsou n. ale nejsou to negři); kteří *se zdají býti* veskrze též pygmeji čisté rasy (8, pod. 16, 19 a často).

Mnoho chyb je způsobeno tím, že autor nerozuměl dobře smyslu českého výrazu a užil ho nevhodně, na př. tvary pygmejoformní nejsou *nijak vzájemně* stejné (6; smysl zcela nejasný); pygmejové udržují se tudíž *ustáleně* (9, m. se udržují stále, trvale beze změny; smysl je asi, že se počet pygmejů nemění, ani jich neubývá, ani jich nepřibývá); s četnými zvláštnostmi, již *pouhým pohledem nápadnými* (12, m. nápadnými již při pouhém pohledu); za nejtěžších poměrů povětrnostních a *výživných* (11, m. vyživovacích, nebo lépe: při nedostatečné výživě a pod.); negr vykoná dvakrát tolik *než* pygmej (14, m. co); lenošky, ve kterých se *libě* uvelebí (15, m. v kterých se pohodlně uvelebí); zde negři se žení často s děvčaty pygmejů, *většinou na druhém místě,* protože jsou tato manželství plodná (16, smysl vůbec nejasný); *batolící* chůze (17, m. batolivá).

Jednou z nejhůře postižených stránek českého textu je pořádek slov. Někdy se v tom projevuje slohová neumělost, jindy nedostatek citu pro stavbu české věty a spolu s tím i vliv německého jazyka, na př.: bylo by bludem považovati je za degenerované a ve vývoji zpožděné negry následkem nepříznivých poměrů (6, m. za negry degenerované a ve vývoji zpožděné následkem . . .); řeči kolem bydlících černochů, které přijali Bambuti za své (8, m. řeči černochů bydlících kolem, které . . ., nebo lépe: řeči černochů, kteří bydlí kolem a které . . .); v této souvislosti budiž na to poukázáno, jak . . . (11, m. budiž poukázáno na to, jak . . .); čím méně početné totiž skupiny jsou (11, m. čím méně početné totiž jsou skupiny); jest přímo nemožné na základě těchto rasových zvláštností pokládati pygmeje za výsledek rasové degenerace (12, m. pro tyto rasové zvláštnosti je přímo nemožné pokládati . . ., nebo: se zřetelem na tyto rasové zvláštnosti atd.); Bambuti tmavé pleti lze ojediněle všady pozorovati, přece však jsou mezi Efé . . řidší než u Aká 12, m. lze . . pozorovati všude); v některých končinách vtírají si ženy olej do kůže, což se však velmi zřídka stává (15, m. si vtírají do kůže olej, ale to se stává velmi zřídka); najdou se individua nerozlišující se od čistokrevných pygmejů, kdežto většina se přec spíše negrům podobá (15, m. většina se přece jen spíše podobá negrům); nezřídka čteme ve zprávách o pygmejích, že se negři vyhýbají s nimi vstoupiti v manželství (15, m. že se negři vyhýbají vstoupiti v manželství s nimi); ob-

vod hrudníku byl P. Šebestou jen u mužů stanoven (23, m. byl stanoven jen u mužů) atd.

K těmto ukázkám nevhodného pořádku slov třeba připojiti ještě aspoň několik příkladů slohových chyb, připomínajících svým rázem primitivní vyjadřovací způsoby malých školáků, na př.: Jak mne ujišťovali pygmejové sami, jest jim známa řada nemocí, jež léčí bylinami, většinou jsou však proti nemocem bezmocni (12; autor chtěl asi říci: pygmejové trpí, jak mě sami ujišťovali, četnými nemocemi; některé z nich léčí bylinami, proti většině z nich jsou však bezmocni); nápadný jest nepoměr dlouhého trupu ke krátkým, štíhlým dolním končetinám, jež při povrchním pozorování by snad připomínaly rachitis. Avšak není tomu tak (12; autor chce patrně říci, že dolní končetiny sice rachitis připomínají, ale že rachitické nejsou; jeho stylisaci ovšem každý bude rozumět tak, že by dolní končetiny při povrchním pozorování připomínaly rachitis, avšak nepřipomínají ji, — a to je ovšem nesmysl); též holohlaví muži byli mi nápadní pro svůj častý výskyt (13, snad m. bylo mi též nápadné, že se často vyskytují holohlaví muži?); hrboly čelní vyčnívají hrbolovitě (14); není sebraných zkušeností, že by byli nabyli i jiné konstituce (16, m. není zkušeností n. nejsou sebrány zkušenosti); lze se ale přece domnívati, že takové míšení dříve bývalo, byť ne s uvedenými Bahutu a Batutsi, tak přece s jinými černošskými kmeny dnes již nepostihnutelnými (17); to (štíhlost a obratnost) bylo možno pozorovati opětně u dívek, které mají též příjemné rysy obličeje (19, u jiných dívek to nebylo pozorovati?); také jest v mírách při bambulovitých nosech primitivů jakási nejistota způsobena věcí samou, která se projevuje zvláště při měření délky spodiny nosu (46, ta věc sama se projevuje?), atd. Neobratnost ve vyjadřování vede někdy dokonce k nápadným anakolutům, na př.: Jako podružná skupina buďtež k nim (pygmejům Aká) přiřazeni: Baleú mezi černošskými kmeny Wangelina a Babele, dále *pygmeje* kmene Babeyru . . ., jakož i *pygmeje* černošských kmenů Wabudu a Balika (8, m. pygmejové); Souhrnně bych vyjádřil svůj náhled o pygmejoformních tak, že jsou ve svém základě stejní s pygmeji rasově čistými, že však *tento základ* následkem míšení s rozličnými rasami černošskými a částečně snad také vlivem jiného prostředí *přijali* nové rasové prvky (20), atd.

Není potom divu, že se tu najdou celé odstavce podivně zmatené a nesouvislé, na př.: »Nadoboční oblouky však nijak nápadně nevystupují. Čelo jest tudíž kolmé, poněkud kulatě dopředu vypouklé, nikoliv však prchající. Popsaný

útvar čela jest asi tím nápadný, protože kořen nosu takřka zcela chybí. Velmi široký, knoflíkový nos je proto veskrze širší než delší. Oči leží daleko od sebe, což také dodává pygmejům zvláštní vzezření. Oči mají černé. Jednotliví pygmejové měli silně vyvinuté obočí, které jest však povšechně normální,« atd. Nebo: »Brada byla oválná do špičky, jejich vzplanutý pohled upomínal na plaché pygmeje. Silně obrostlé tělo, jímž se Bambuti vyznačují, pozoroval jsem sotva kdy. Avšak za to byl lanugovitý vlas zaznamenán jen ojediněle,« atd.

Nepěkný dojem z jazyka této knihy je zvyšován ještě četnými chybami tiskovými, pravopisnými a tvaroslovnými, na př. úzce vyměřený čas a jiné okolnosti nutily *mne* k tomu (5, pod. 10, 12 a j., m. mě nutily); veškeré síly musely být *napnuty* (5, m. napjaty); nep*ři*jemně (8); použil jsem *Mgr. Mathyssenova* sepsání (9, m. sepsání Mgr. Mathyssena); pohlavní *nemoce* (10, jindy se tu píše správně nemo*ci*, na př. 11 a j.); aby byly (děti) po vyléčení v pozdějším věku před ní *uchráněni* (11); *sešedivělí* trpaslíci (12, m. zešedivělí); budiž podotknuto (15, m. podotčeno); pygmejové z Kiwu *souvisejí* s pygmeji z Ruanda (16, pod. 19 a j., m. souvisí); *chybí* jiné mutilace těla (16, m. chybějí); znak, *jenž* mají i Bambuti (19, m. jejž); *ná*podobeninami (19, m. napodobeninami); část *svoji* potravy (19, m. své); *jichž* průměrný index (47, m. jejichž) a pod. Cizí vlastní jména se tu transkribují velmi nedůsledně, jak vytkl už také prof. Suk v citované zprávě, a tím se čtenáři zbytečně způsobují nepříjemné potíže s jich výslovností. Podobná nedůslednost se jeví i v skloňování cizích jmen; někdy se takové jméno skloňuje, na př. kmen Batwa *v Ruandě* (5), jindy zůstává neskloňováno, na př. s pygmeji z Ruanda (6), a pod. Zmatek je dovršen nepřesnou interpunkcí, neboť autor velmi často vynechává čárky i tam, kde se tím porušuje smysl věty, na př.: U kmene Aká, bydlícího na okraji lesů k severu a částečně u Efé kmene Mamvu, byl počet dětí ještě značně menší (9, »bydlícího částečně u Efé«, či »u kmene Aká . . . a částečně u Efé . . .«?), a pod.

Tyto doklady ukazují tedy, že jazykové stránce českého textu v této publikaci opravdu nebyla věnována náležitá péče. Je to tím trapnější, že se tu jazykovými a slohovými chybami zatemňuje často i sám obsah, a to tak silně, že mu ani vědecký odborník nerozumí. Příklady takových nejasností a přímo pythických záhad slohových uvedl prof. Suk l. c. 114 a připojil k nim poznámku, že text této knihy je leckde »odstrašujícím příkladem oné části anthropologie,

která si libuje jen v komplikovaných termínech vědeckých« a přivádí po stránce věcné vědeckou práci ad absurdum.

Jiří Haller.

Dobrovského Dějiny české řeči a literatury.

Po víc než sto letech vychází opět skvělé dílo *Dobrovského Dějiny české řeči a literatury* v redakcích z roku 1791, 1792 a 1818. Vydal je *Benjamin Jedlička* v Praze 1936 nákladem Komise pro vydávání spisů Josefa Dobrovského při Královské české společnosti nauk. Toto nádherné vydání bylo umožněno jenom štědrou podporou prvního presidenta Československé republiky T. G. Masaryka a vyšlo jako sedmý svazek »Spisů a projevů Josefa Dobrovského«, rozvržených na dvacet svazků mimo vydání literární pozůstalosti a korespondence. První vyšel tedy svazek sedmý. Téměř současně vydal M. B. Volf svazek osmnáctý, Dobrovského Návrh soustavy rostlinné.

Dějiny české řeči a literatury Josefa Dobrovského jsou skutečně vrcholným dílem literárně historickým. První jejich znění *Geschichte der böhmischen Sprache (Dějiny české řeči)* zabralo v *»Neuere Abhandlungen der k. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften«* v oddíle *»Zur Diplomatik, Altherthumskunde und Geschichte«* pod č. II, str. 311—364 necelých 54 stránek. Teprve knižní vydání *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur (Dějiny české řeči a literatury)* z r. 1792 bylo daleko pronikavější, ač bylo jenom přepracováním znění z r. 1791. Třetí zpracování sahá jen do r. 1526. Dál se Dobrovský nedostal. Zatím toto vydání z r. 1818 vytlačila Jungmannova *Historie literatury české* z r. 1825. Není naším úkolem rozbírati význam Dobrovského Geschichte (o tom B. Jedlička, *»Dobrovského Geschichte ve vývoji české literární historie,«* 1934, 1. svazek Archivu pro badání o životě a díle Josefa Dobrovského). Je však třeba zdůrazniti, že se české literární historii dostalo tímto vydáním díla základního a neobyčejně důležitého. Rovněž význam těchto dějin pro vývoj českého jazyka není nepatrný. Obsáhlý seznam českých slov (str. 483—494), která Dobrovský v Dějinách české řeči a literatury uvádí nebo rozbírá, může býti částečně prvním průvodcem po některých názorech Dobrovského, i když se jimi stěží opraví nebo doplní to, co známe z čistě filologických prací Dobrovského.

Čteme-li ve vydání z r. 1818 o rukopise Královédvorském kritickou poznámku: *Die Erklärung dunkler oder ganz unverständlicher Wörter überlassen wir dem Herausgeber,*

und bemerken nur, dasz hier welche vorkommen, die in anderen alten böhmischen Schriften nicht zu finden sind (Vysvětlení temných nebo nesrozumitelných slov přenecháváme vydavateli, a poznamenáváme jenom, že některá, která se tu vyskytují, nejsou v jiných starých památkách českých), neubráníme se myšlence, že právě v době všeobecného nadšení pro padělky rukopisné Dobrovský cítil, že tu není něco v pořádku, a přestal na této celkem suché poznámce. To právě ukazuje neobyčejně jemný cit filologický, který v Dobrovského Geschichte vlastně převažuje často nad stanoviskem literárně historickým, a bylo by nutno citovat pro to často celé stránky bez přerušení. Dobrovský se ovšem díval na češtinu jako na jazyk téměř mrtvý, jen jako na předmět čistě filologického zkoumání a s jeho stanoviska byla téměř zcela oprávněna kritická a skeptická poznámka, jíž zakončil svou slavnou Geschichte z r. 1792: »Zda se pozvedne všemi těmi novými přípravami, namáhavými pracemi, stolicemi a účastí několika vlastenecky smýšlejících Čechů česká řeč, dříve nebo později, k tomu podivuhodnému stupni dokonalosti, jakého dosáhla za zlatého věku za Maxmiliána a Rudolfa II., chci přenechati budoucnosti, neboť to závisí na tolika okolnostech, které nejsou v naší moci. Je to však sotva možné při nařízení z r. 1780, podle něhož je znemožněn přístup do latinských škol každému Čechovi, který nezná německy. Třebas byli král. školní komisaři nařízením z r. 1783 vybídnuti, aby si osvojili tím spíše českou řeč, že v zemi není téměř kraje, který by nevyžadoval této znalosti na krajských komisařích, přece se časem pro odmítání oněch českých chlapců, jimž nebylo možno naučiti se němčině před vstupem na latinskou školu, projeví nedostatek českých nebo obojazyčných úředníků v nejrozmanitějších službách, zejména duchovních.« Na Jedličkově vydání Dobrovského Geschichte nutno zdůrazniti zvláště neobyčejnou pečlivost, s kterou vydavatel svou práci vykonal, a píli, s kterou ověřoval všechny citáty Dobrovského. Tím se stalo toto vydání úplnou náhradou všech tří původních redakcí Dobrovského (z r. 1791, 1792 a 1818) a v leccems je prospěšně doplňuje. *V. Polák.*

Dr. Jan Menšík, Literární rukověť k čítance pro šestou třídu českých středních škol. — Literární rukověť pro sedmou třídu českých středních škol. Druhé vydání, upravené podle osnov z r. 1933. Vydali Bursík a Kohout v Praze. 1935 a 1936.

Nové učební osnovy pro střední školy z r. 1933 změnily rozsah a způsob dosavadního vyučování české literární historii. Podle nich není úkolem střední školy podávati žákům podrobnou znalost všech, i podružných zjevů literárních, nýbrž poučovati především o spisovatelích význačných, kteří dávají literatuře své doby osobitý ráz, a při učení vycházeti přímo ze čtení jejich spisů. Školní dějiny literatury přestávají být bibliografickým výčtem a stávají se poučným přehledem vývoje národní kultury, jak se jeví v literárním tvoření, a historií literárních škol a slohů. Těmto novým předpisům úředních osnov se přizpůsobují také dřívější učebnice (rukověti) literární historie, a proto také literární příručky Menšíkovy, podle nichž se na našich středních školách učí už léta, vycházejí nyní v nových vydáních, upravených podle osnov dnes platných. Literární rukověť pro šestou třídu obsahuje dobu od našeho národního obrození až po Karla Havlíčka (na Slovensku až do slovenské odluky Štúrovy), rukověť pro sedmou třídu jedná o českých literárních dějinách od B. Němcové až k Al. Jiráskovi a A. Staškovi (na Slovensku po Vajanského a Hviezdoslava).

Velkou předností těchto Menšíkových učebnic je ustavičný zřetel ke kulturnímu a literárnímu dění evropskému. O české literatuře pojednává autor v širokém rámci světových literatur a poučení o ní prohlubuje hojnými poznámkami o životě a práci velkých umělců cizích; poznámky na konci učebnic jsou po té stránce bohatou studnou poučení i pro čtenáře nestudenty. Ve shodě s osnovami věnuje Menšík hlavní pozornost *vůdcům* literárního vývoje, t. j. velkým spisovatelům a básníkům, kdežto jejich epigony a zjevy vedlejší vůbec zařaďuje do petitových odstavců a poznámek. Proto se z jeho knih jasně vybavuje základní linie českého literárního vývoje a hlavní etapy cesty, kterou od doby národního obrození prošel český literární jazyk. Vítanou pomůcku pro hlubší studium najde žák i učitel v bohatých bibliografických poznámkách, kterými Menšík doprovází každý odstavec své knihy a v nichž s neobyčejnou sčetlostí cituje velká synthetická díla vedle obšírných monografií i časopiseckých článků až po nejnovější dobu. K potřebám a zájmům studentským zvláště hledí odkazy na beletristická díla, v nichž jsou zpracována themata z české literární historie; tak se při výkladech o době obrozenské připomíná Jiráskův F. L. Věk a Raisovi Zapadlí vlastenci, při Dobrovském Al. V. Šmilovský a pod. Duševní obzor žáků se soustavně rozšiřuje i zajímavými výklady o základních literárních proudech a myšlenkových směrech světových, o jejich

původu a rázu, na př. o nacionalismu, romantismu, realismu, mysticismu a pod. Portrety básníků a učenců oživuje autor rozličnými příznačnými podrobnostmi, výroky, příhodami ze života a j. Ve všem tom se jeví dílo nejen důkladného znalce literárních dějin českých a cizích, nýbrž i zkušeného odborníka pedagogického, který dovede využíti všech příležitostí, aby ze své látky vyčerpal co nejvíce všestranného poučení a při tom své výklady učinil poutavými a nabádavými.

Nás zde ovšem zajímá především autorův poměr k českému jazyku, a to jednak do jaké míry věnuje pozornost jazykové a vůbec formální stránce probíraných spisovatelů a jejich děl, jednak jak se autor sám vyjadřuje. A tu pokládám za jednu z nejužitečnějších vlastností Menšíkových výkladů, že v nich všude přihlíží také k jazykovým a slohovým prostředkům, jež jsou pro jednotlivé spisovatele příznačné. Tak na př. stručně charakterisuje vyjadřovací způsob Palackého, Jungmannův, Čelakovského, Erbenův, Máchův, Světlé atd. a celé odstavce s názornými příklady věnuje básnickému slohu Nerudovu, Čechovu, Zeyerovu, Vrchlického, Hviezdoslavovu. Menšík tím vyhovuje požadavku, aby poučení o ideové stránce literárního vývoje šlo ruku v ruce s vývojem stránky formální. Žáci jsou tak vedeni k uvědomělému pozorování vyjadřovacího umění v rozličných individuálních podobách, k srovnávání shod a rozdílů mezi jednotlivými básníky a tím zároveň ke zkoumání vlastního vyjadřovacího způsobu, jeho potřeb a nedostatků. V pojetí Menšíkově se tedy literární historie stává skutečnou učitelkou slovesného umění.

Jazyk, jehož Menšík v svých výkladech užívá, je po mluvnické a lexikální stránce velmi čistý. Kromě drobných nedopatření, jakých není uchráněno žádné lidské dílo (na př. vytvořiti jednotný celek jazykový pomocí škol a úřadů VI, 5, m. s pomocí; Palackého dílo ... zůstává stále vznešeným pomníkem snah buditelských a naší pýchou VI, 35, m. naší chloubou; V. Hugo jest pokládán největším franc. básníkem XIX. stol. VII, 80 m. za největšího básníka), nenajdeme tu chyb proti spisovné formě. Při tom je jazyk Menšíkův výrazný, jasný a úsporný; je jako stvořen pro dílo určené ke školnímu studiu. Není zatížen zbytečnými cizími slovy, v kterých si tolik libuje dnešní literární kritika a část literárních historiků. Menšík sice také užívá cizích odborných termínů, ale pokud to jde, klade je do závorek na druhé místo a ve výkladě samém hledí vystačiti co možná jen se slovy českými. Třeba po pravdě říci, že tím neutrpěla ani

jasnost ani přesnost jeho výkladů, nýbrž naopak že se jeho podání tak stalo neobyčejně srozumitelným a snadno přístupným i duševní úrovni středoškolského studenta. Zřetel k usnadnění studia nepochybně vedl autora také k tomu, aby cizí názvy literárních děl ve výkladech o době obrozenské uváděl v českém překladu a originální znění připojoval v závorkách.

Jiří Haller.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

V 3. čísle Časopisu pro moderní filologii (XXII, str. 239—243) pokračuje Josef Janko v svých Poznámkách a příspěvcích k českému slovníku etymologickému a obírá se *F*-ovými typy bez infixu cef (čef) a cif (čif). Typus cef (čef) je zastoupen hojně jen v slovinštině, méně v maďarštině, němčině a italštině, v češtině není vůbec zastoupen. Typus cif (čif) obsahují slova napodobující nebo vyjadřující hlasy zvířecí a lidské: *cifkať* = hafat, štěkat, jež souvisí s něm. Zibbe, ziwwe, ziffe = psí samice; české *cifinda, cifirinda* = špatná káva, východomor. a slc. *cifrovať, cifruvať, cifrikat* = zdobiti, šňořiti se; *cifrovanec* = hejsek, švihák, *cifrovaný* = květy vyšívaný, ozdobný; *ciferník, cifrovník* = ozdůbkář; *cifrovnička* = venkovská švadlena, čepčářka; *cifra* = ozdoba (malovaná kolem oken a dveří) a odvozeniny *cifráň* = kůň tanečník, *cifričkář* = parádník, *cifrena, cifruľa, cifruška* = parádnice, fiflena, strojna, zvláště slečinka se cifrující, t. j. zdobící. Cifer v slovenském popěvku, uváděném u Kotta, znamená „cetka, blyskovka, Flitter“.

V čísle 4. (str. 327—332) dokončuje Janko VII. řadu Poznámek výkladem o typech *F*-ových bez infixu cof (čof), cuf (čuf) a typu *F*-ovém s infixem canf, camf. Typus cof (čof) obsahuje slova vyjadřující vztah k vodě, rázný pohyb, chůzi za někým (meškání, couvání) a zdobení neb strojení. Příklady jsou většinou německé nebo maďarské; ze slovanských jazyků je zastoupena toliko slovinština. Z významové skupiny zdobení neb strojení sem patří slc. *cofnuc* = opravit nebo upravit. Je podle Janka vypůjčeno spíše z němčiny než z maďarštiny, jak se domnívá Kálal. Canf, camf je jediný zde infigovaný typ a je doložen ve valaš. *camfaňa* = koza s dlouhou srstí a camfata =střapatá vlna. U slov s významem couvání se kloní Janko celkem k názoru shodnému s Bernekrem, že slova slovanská jsou výpůjčky z němčiny. Z německých slov hlásících se k této vý-

znamové skupině chůze (meškání a couvání) uvádíme slova zofen, zôfen (středoněm. = táhnouti) a die Zofe = 1. služebnice jdoucí za svou paní, nohsledka, a 2. vlečka šatu.

Janko zakončuje svou, jak sám praví, rozložitou studii přáním, aby se někdo podobným způsobem ujal starších a podobnými principy řízených řad k a b, k a p, s a b, s a p, t a b, t a p atd. *kvh.*

*

První část letošního (XIV. ročníku) *Sborníku Matice slovenskej* za redakce Ľ. Nováka přinesla kromě četných příspěvků týkajících se slovenštiny i příspěvek J. M. Kořínka *O výrazech se základem pěš/pěch „pedester“* (l. c. str. 34—47). Týká se češtiny tím, že řeší poměr obecně slovanského adj. *pěšь* k základu **pěch-*, který máme hlavně v substantivu *pěchota*, rozšířeném rovněž na celém téměř slovanském území. Slova se základem **pěch-* jsou poměrně mladá, není jich v textech staroslověnských a v češtině jsou slovníkové doklady teprv z r. 1598 (Veleslavínův Nomenclator 584). Teprve později jsou taková slova v češtině hojnější. Srovnáním rozsáhlého materiálu ze slovanských jazyků dochází Kořínek k prajazykovému základu, který navrhoval před ním už Pedersen *(Indogerm. Forschungen* V, 1895, str. 33 nn.), totiž k lokativnímu útvaru **pēd-su-* od zákl. **pēd-* (sr. lat. *pes, pedis,* lit. *pėsčias* „pěší“). Původní pak tvar *pěšь* je z **pēs-jo-* „pěší“ se sufixem *-jo-* k zákl. **pedsu-* > **pe(s)su-*.

K podobnému závěru došel současně i Endzelin v *Zeitschrift für slavische Philologie* (XIII, str. 76-80) článkem *Slav. pěšь „zu Fuß“ und lit. pėsčias dass.* Slovo *pěšь* prý je starší a základ **pěch-* pro slova typu *pěchota* byl odvozen později podle vzoru *suchъ* — **sušьcь* > srb. *súšac*. Slova typu pěchota jsou mladší a dnešní vojenské termíny tvořené od tohoto základu v slov. jazycích jsou jistě odrazem vojenských styků mezislovanských. Že je tu pole vděčné pro linguistu a lexikografa, ukazují rovněž práce Titzovy z oblasti vojenské češtiny. Podle Kořínka vojenský termín *pěchota* jako výraz druhotný je pozdní a původu lidového a pravděpodobně slangový výraz vojáků samých, totiž „pohrdavý nebo posměšný výraz o pěšácích v mluvě vojínů jízdních, který teprve časem nabyl povahy odborného názvu“. Tvary s-*ch-* vzhledem k původním a starším tvarům na *-š-* vznikly expresivní náhradou původního *-š-* emociálně zabarvenou hláskou *-ch-,* jak je známo u nás z prací Machkových. Toto *-ch-* se objevuje teprve druhotně ve výrazech povahy expresivní, zvláště v sufixální části zkomolenin tabuových, hypokoristických a žertovných, na př.: *brach, kmoch,* místo *bratr, kmotr* a p. *vp.*

DROBNOSTI.

AŽ NA (J. O). Spojení *až na* ve významu vylučovacím „kromě, mimo“ se vytýkalo za chybu proto, že se mu tohoto významu dostalo vlivem němčiny a že se tím stíral původní význam stupňovací (na př. sepřísti len až na poslední vlákno, t. j. až do posledního vlákna, úplně). Na tomto stanovisku stojí na př. Gebaurova-Ertlova Mluvnice česká 2, 1926, 204 a jím se řídila také Naše řeč. Avšak komise, která sestavuje Příruční slovník jazyka českého, shledala, že vazba *až na* se smyslem vylučovacím je běžná v češtině hovorové i literární, a to i u nejlepších spisovatelů, a že ji tedy nelze z jazyka vymycovat. Pod heslem *až* čteme v Přír. slovníku doklady této vazby z Havlíčka, Kosmáka, Raise, Herrmanna, Šrámka, Dyka, tedy vesměs z velkých spisovatelů, jejichž jazyk se vyznačuje čistotou a správností. Pravdu máte ovšem v tom, že vazba *až na* ve smyslu vylučovacím může někdy způsobiti dvojsmysl; větě „utratil peníze až na poslední krejcar“ lze rozuměti tak, že utratil peníze do posledního krejcaru, nebo tak, že je utratil kromě posledního krejcaru. Ale výrazů, kterých lze užíti v několikerém smyslu, je v češtině (a v každém jazyce) mnoho a záleží právě na píšící osobě, aby jich užila způsobem, který by vylučoval jakoukoliv nejasnost a byl jednoznačný. To tedy není už věc jazyka samého, nýbrž věc těch, kdo jazyka užívají, a jejich slohové obratnosti. Vždyť dvojsmyslem se může při nevhodném užití státi i předložka *mimo* (mimo mne tam byli všichni ostatní = kromě mne či vedle mne?). Slov s dvojím nebo dokonce s několikerým významem třeba vždycky užíti tak, aby souvislost, v níž se vyskytují, přesně ohraničila význam, o který v ní jde. Na př. věta „je tu pošta“ může sama o sobě míti smysl : a) je tu, u nás, v tomto místě poštovní úřad, b) přijela pošta, poštovní vůz, c) došla poštovní zásilka, dopisy a pod. Ale čteme-li tuto větu v souvislém textu, poznáváme ze situace a z jiných slov textu přesně, který ze všech možných významů měl autor na mysli, a nejsme po té stránce v nijaké nejistotě; vznikne-li však i v souvislém textu nejistota o vlastním významu takového spojení, je to zpravidla chyba autorova slohu. To platí také o dvojvýznamném výrazu *až na;* autor, který píše s vědomým zřetelem k jasnosti a určitosti svého textu, neužije ho tak, aby čtenáře mátl.

ČLOVĚK TMAVÝCH VLASŮ (R. S.). Genitivům, jako je tento, říkáme genitivy vlastnosti nebo jakosti (qualitatis); pojednává o nich Gebaurova-Ertlova Mluvnice česká 2, 1926, 177 n. a Gebaurova-Trávníčkova Příruční mluvnice 1930, 351. Je to vazba dobře česká a stará, jak ukazují příklady už z nejstarších českých písemných památek. Ve čtvrtém díle Gebaurovy Historické mluvnice jaz. českého (vyd. Fr. Trávníček 1929) na str. 363 čteme, že se tak vyjadřovali naši předkové už na počátku

14. století, na př. Judáš, člověk všie přělesti (v leg. o Jidášovi), proč jest srdcě truchlého (v rkp. Hradeckém), (sv. Prokop) divné ovšem pokory bieše (t.), vida mnicha tváři pokorné (t.), pověz, kteréhos rodu (z leg. o sv. Kateřině) atd. V nové češtině je to vazba vlastní jazyku literárnímu a řídí se některými pravidly. Bývá tam, kde je mezi podst. jménem určeným (podmětem n. předmětem) a podst. jménem v genitivu (určujícím) vztah přivlastňovací, t. j. *A* má *B*, na př. člověk má tmavé vlasy = člověk tmavých vlasů. Genitiv vlastnosti má při sobě vždycky přívlastek; proto jsou nesprávná spojení „jsem názoru, jsem mínění“ m. *jsem toho názoru, jsem toho mínění* a pod. Nejčastěji bývá neshodným přívlastkem podst. jména, které stojí v podmětu, doplňku nebo předmětu věty, na př.: Pod ní seděl dudák šedých vlasů. To je člověk dobrého srdce. Pokoj lidem dobré vůle. Řidčeji bývá sám doplňkem (t. j. obecné jméno, které by jím mělo být určeno, je vynecháno), na př.: Buď veselé mysli! To jméno je rodu ženského a pod. V novém knižním jazyce se však genitivu vlastnosti užívá často přes míru, t. j. i tam, kde není na místě. To je zvláště tehdy, vyjadřuje-li se jím vlastnost jen nahodilá (na př. vešla žena sklopené hlavy, ležel tam voják poraněných nohou, vběhla tam bledá a planoucích očí a pod.). Z českých spisovatelů mají velkou zálibu v genitivu vlastnosti zvláště Alois Jirásek a K. V. Rais.

SKLOŇOVÁNÍ JMÉNA MOUKA (J. M.). Podst. jméno *mouka* se skloňuje podle vzoru *žena* a gen. pl. by k němu zněl patrně *mouk*. Je to tvar jistě řídký, neboť se může vyskytnouti jen ve spojení čistě odborném, na př. v jazyce bursovním, mlynářském a pod. Pro nezkrácenou kořennou slabiku *ou* v gen. pl. tu kromě odvozeného jména *moukař*, jež uvádějí Pravidla čes. pravop., svědčí také potřeba odlišiti tento tvar od gen. pl. jména *muka* (gen. pl. *muk*).

SKLOŇOVÁNÍ ZÁJMENA SVŮJ (A. V.). Zájmeno *svůj* (podobně jako *můj, tvůj)* se skloňuje podle vzoru *náš*, ale vznikly u něho některé zvláštnosti tím, že se původní skupiny *-oja-, -oje-* a pod. stáhly v jednoduché samohlásky. Podle dnešní mluvnické normy jsou tyto tvary stažené pravidlem ve všech pádech kromě nominativu (u neživotných také akusativu) jedn. č. rodu mužského *(můj)* a nominativu množ. č. rodu muž. (*moji*, nikoliv *mí*). V nomin. a akus. všech rodů lze vedle stažených tvarů (má, mé, mou) užíti též tvarů nestažených (moje, moji); jen v rodě mužském nelze tvar *mého* nahraditi nestaženým tvarem (je to vlastně tvar genitivní). V ostatních pádech, t. j. v genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu (v t. zv. pádech nepřímých) má dnešní spisovná čeština jen tvary stažené (mého, mému, mém, mým, mé, mou, mých, mým, mými). Pravidlo o skloňování těchto zájmen je složité jen na pohled; třeba si jen pamatovat, že *nestažené* tvary bývají toliko v 1. nebo 4. pádě (kromě tvaru *mého)* a že jinak jsou pravidlem tvary *stažené*.

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze I., Bílkova 17.